

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 3. SZÁM
LXV. ÉVFOLYAM

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETTEL
KAPCSOLATBAN ÁLLÓ SZERZŐK ÍRÁSAI II.

Horváth Richárd, Fóti Miklós, Kármán Gábor,
Pálffy Géza, Orgona Angelika, Nagy Kornél, Tóth Ferenc,
Demeter Gábor, Eszik Veronika, Huhák Heléna,
Fejérdy András és Bartha Ákos értekezései

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 3. szám

Horváth Richárd Mátyás király könyvei. (A késő középkori forráspusztulás mértékéről)	335
Fóti Miklós Ali szegedi szandzsákbég személyének azonosítása, életpályája és birtoklástörténete (1567–1595)	353
Kármán Gábor Határvédelem, finanszírozás, protestantizmus. A belső–ausztriai és a magyar rendek vitája, 1606–1610	367
Pálffy Géza Felszabadítás vagy megszállás? Katonai, pénzügyi és polgári igazgatás a visszafoglalt Magyarországon a nagy török háború idején (1683–1699)	393
Orgona Angelika A láthatatlan asszony. Salgai Kata házasságai	417
Nagy Kornél „Egy füstbe ment terv”. Michál Minas Theodorowicz örmény unitus püspöki jelöltsége Erdélyben (1731–1742)	441
Tóth Ferenc „... számtalanszor bizonyította bátorságát, képességeit és tapasztalatait...” Egy magyar gróf franciaországi marsallá váló kinevezésének körülményei	463
Demeter Gábor Az agrártársadalom differenciáltsága 18. századi településsoros összeírások kvantitatív elemzése alapján (1720–1796)	485
Eszik Veronika Válaszok a modernizáló állam behatolására a vidéki térbe. Az 1883–as horvátországi parasztmozgalmakról másképp	521
Huhák Heléna Lágernaplók. Magyar zsidó deportáltak mindennapjai a koncentrációs és kényszermunkatáborokban (1944–1945)	545
Fejérdy András Intranszigenz antikommunizmus és/vagy pragmatikus diplomácia? XII. Piusz keleti politikája világháború és hidegháború között	567
Bartha Ákos Egy nyughatatlan <i>homo politicus</i> : Szüts Iván (1900–1973) életútja	591

ALI SZEGEDI SZANDZÁKBÉG SZEMÉLYÉNEK AZONOSÍTÁSA, ÉLETPÁLYÁJA ÉS BIRTOKLÁSTÖRTÉNETE (1567–1595)

FÓTI MIKLÓS

IDENTIFICATION OF THE PERSON AND CAREER OF ALI,
SANCAKBEYI OF SEGEDIN AND THE DEVELOPMENT OF HIS FIEFDOM
(1567–1595)

According to the survey register of the *sancak* of Segedin there was a district and a mosque in Bács town in 1578, called after Ali bey. Obviously he was the *sancakbeyi* of Segedin, however there were a dozen Ali bey on the top of various *sancaks* in Ottoman Hungary at that time, thus our bey was an unknown and anonymous Ali until now. Fortunately he possessed a *çiftlik* in the *nahiye* of Bács, a special kind of *has*-estate, which he could continue to hold at his next posts, wherever may he be a bey, unlike regular *has*-estates. This *çiftlik* made him distinguishable from his namesakes. As the result of the research, this study identified him as the famous Kara Ali from the Bosnian Sokollus, whose concise biography is known from the chronicle of İbrahim Peçevi. We followed the main steps of his life-story with the help of the registers of appointments and other sources approximately 30 years long, until his death at the siege of Esztergom in 1595.

Keywords: Ottoman Hungary, governors of *sancaks*, archontology, Ottoman administration

A közelmúltban a török kori Bács térszerkezetének vizsgálata során került érdeklődésünk középpontjába az egykori érseki székhelynek egy városnegyede, melyet 1578-ban Ali szandzsákbég dzsámija után neveztek el (*mahalle-i cami'-i şerif-i 'Ali beğ der kasaba*),¹ és a kaszabában, tehát a váron kívüli egykori mezőváros területén állhatott. Az ezt megelőző, 1570-re tehető részletes szandzsákösszeírásban még nem szerepelt, így a negyed és a dzsámi is váratlanul, minden előzmény nélkül jelent meg. Elődeink számára a fő kérdés az volt, hogy a két kiemelkedő és archontológiai kutatásokból jól ismert szandzsákbég, a Gyulához kötődő Pírizz Ali és a hivatali idejének jelentékeny részét Szigetváron töltő

Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológiai osztály. Ez a tanulmány az NKFIH – OTKA K 132475. és 132609. sz. konzorciális projekt (A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak [tapu-defter] feldolgozása. II.) támogatásával valósult meg.

1 Fóti Miklós – Pánya István: Bács mezőváros középkori és kora újkori térszerkezete. *Belvedere Meridionale* 34 (2022) 4. sz. 73–101.

Szari [Potur] Ali közül ki lehetett az imahely alapítója.² A helyzet azonban ennél sokkal összetettebb: ha végignézzük a kinevezéseket tartalmazó deftereket (*tevcih defteri*), akkor közel egy tucat hódoltsági szandzsák élén találunk Ali béget az 1570-es és 1580-as években, de a kör még bővíthető, ha a szomszédos észak-balkáni szandzsákok vezetőit is figyelembe vesszük. Lehetséges-e a rengeteg azonos nevet viselő bég közül beazonosítani a szegedi szandzsák élén állót? A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségeiről, azok forrásairól Dávid Géza kutatásai iránymutatók,³ sőt az előbbieken megnevezett Szari Ali⁴ és Pírsziz Ali⁵ szolgálati előmenetelének főbb adatait is neki köszönhetjük. Az alábbi tanulmány azt mutatja be, hogyan lehet felhasználni az eddigi eredményeket, kombinálva birtoklástörténetük feltérképezésével, és elkülöníteni tanulmányunk tárgyát, a szegedi béget számtalan névrokonától.

Kiindulási pontként nézzük át a részletes szandzsákösszeírások adatait (*tahrir defteri*). Bár ez a forráscsoport nem a birtokosokról szól, mégis gyakorta találkozunk azzal, hogy ha egy települést szandzsákbég birtokolt, akkor oda bejegyezték a nevét. Elsőként az 1570-es defterben tűnik fel Ali neve, egyes bácsi (kisebb részben zombori) települések neve után írva: például „Telek Sivaç, çiftlik-i Ali beğ mirliva-i Segedin” [„Telek Szivác, Ali bég szegedi mírlivá csiftlik-birtoka”].⁶ A csiftlik szót majorsággként szokta fordítani a hazai oszmanista irodalom, itteni pontos jelentéstartalmára hamarosan kitérünk. Ugyanekkor azonban egy másik Ali béget, akit fileki [Fülel/Filakovo, Szlovákia] mírlivának nevez a defter, a Zombor városához tartozó Szabó Márton szigetének birtokosaként tüntetik fel.⁷ Hozzávetőlegesen tíz évvel később, a következő felmérésnél 1578-ban, néhány birtok (Felity, Csua, Kis Kacsoda)⁸ mellé azt írták, hogy Ali bég isztolmi belgrádi [Székesfehérvár] mírlivá csiftlikként (*be tarik-i çiftlik*) birtokolja.⁹ Ezenkívül feltűnik Ali neve Bács város egyik mahalléjének megnevezéseként, a névadó dzsámijával. A szandzsák birtokkiosztását és birtokosait be-

- 2 „A meglehetősen gyakori Ali nevet a kérdéses időszakban csak ketten viselték: Pírsziz és Szari Ali. Előbbi a jelzett időpontban a gyulai szandzsákot irányította, utóbbiról viszont tudjuk, hogy 1571-ben Szegeden szolgált.” Sudár Balázs: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 148. A Szegedre vonatkozó kitétel a továbbiakban pontosítja adatainkat. Pírsziz Alinak a nevét viselő dzsámija is volt Gyulán, mellette a szandzsákbég türbéjével. Gerelyes Ibolya: *Török építkezések Gyulán (1566–1695)*. In: *Tanulmányok a gyulai vár és uradalma történetéhez*. Szerk. Szatmári Imre – Gerelyes Ibolya. Gyula, 1996. (Gyulai füzetek 8) 102–103.
- 3 Dávid Géza: *A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei (Arad-gyulai szandzsákbégek)*. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 111–127.
- 4 Dávid Géza: *Szigetvár 16. századi bégjei*. In: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből*. Szerk. Szita László. Pécs, 1993. 159–191.; Dávid Géza: *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok*. Bp., 2005. Passim.
- 5 Dávid: *A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei*, passim.
- 6 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (= BOA) Tapu-Tahrir Defterleri (= TTD)* 554. 203.
- 7 Uo. 196.
- 8 A felsorolt birtokelemek azonosítását itt mellőzzük, azok középkori előzményei és újkori megnevezései (ha egyáltalán vannak ilyenek) megtalálhatóak munkáinkban. *The Mufasssal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578)*. Text and index by Miklós Fóti. Bp., 2023. (21st Century Studies in Humanities); Fóti Miklós – Pánya István: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján. A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban*. Bp., 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)
- 9 BOA TTD. 572. 107^r.

mutató timár defterből (*icmal defteri*) csak az 1570-es összeírásra épülővel rendelkezünk,¹⁰ de ez rögtön segít is tiszta vizet önteni a pohárba: a padisahnak fenntartott hász-birtokok után, ahogy elvárható, Ali szandzsákbég birtokait sorolják fel, amelyek között néhány nem szokványos elem is felkelti figyelmünket. Birtokát két alcím alatt tárgyalják: az egyes náhijékban szétszórt hász-birtokait követi egy „bácsi náhije” címszó alatt felsorolt csiftlik-birtoktest (valójában néhány eleme a zombori náhijében van, de az átláthatóság kedvéért ezentúl bácsi csiftlikként utalunk rá). Kiderül tehát, hogy a szolgálati hász-birtokán kívül, amit addig birtokol, amíg betölti a tisztséget, egyes pusztákat és településeket csiftlikként bír, ami hosszabb távú – talán élethosszig tartó – birtoklást jelent. Joggal számíthatunk arra, hogy későbbi szolgálati helyein is ugyanezt a csiftliket jegyezhetik be neve mellé.¹¹ Jegyezzük meg azt az összeget, ami a csiftlik birtokrészeiből befolyik: 20 150 akcse.

A következő legnagyobb helyi birtokos személye is érdekes: Ali, a névrokon füleki bég következik, ráadásul ő ebben a szandzsákbán kizárólag csiftliket birtokol, azonban ennek elemei mind a zombori náhijéba tartoznak (ezentúl: zombori csiftlik). Levonható az a következtetés, hogy a bég sikeresen érvényesítette érdekeit: a határszéli állandó harcoknak kitett füleki szandzsák helyett a biztonságosabb birodalmi belső területen jutalmazták birtokkal, ahol kevésbé kellett tartania attól, hogy a végváriak elpusztítják jóvelmének forrásait.

Arról van tehát szó, hogy két azonos nevű bég is csiftlikként birtokolja járandósága egy részét, amely tulajdonlási forma, természetéből adódóan, lehetővé teszi, hogy további forrásainkban megkülönböztessük őket. Mivel a birtoklásban bekövetkezett változásokat rögzítő birtokadományozási naplókából (*timar ruznamçe defteri*) tekintélyes mennyiség áll rendelkezésünkre, jó eséllyel e birtokok alapján követhetjük további sorsukat. Ha a bácsi csiftlik elemeivel találkozunk (Futak piaci vámmal, Kalos puszta, Csuzza rétje, Páka puszta, Telek Szivács, Csirvena Csirkva, Felity Kis Kacsoda pusztával, Kis Telek, Kolozsír [recte: Kolozsír], más néven Bukin), akkor a szegedi, ha a zombori összetevőivel (Zombor városa, Gorna Szántova, Szabó Márton szigete),¹² akkor a füleki bég szolgálati helyeit azonosíthatjuk be. Csiftlikjeik révén ugyanakkor a többi hódoltsági Ali bégtől is megkülönböztethetők lesznek.

A legalapvetőbb információkkal tehát már rendelkezünk: 1570-ben van egy szegedi és egy füleki Ali szandzsákbég, sőt az 1578-ban említett fehérvári Aliról már a csiftlik-birtoklásról előrebocsátottak alapján feltételezhetjük, hogy a korábbi szegedi béggel azonos (mivel Felityet, Csuzát és Kis Kacsodát a bácsi csiftlik részeként ismertük meg). De

10 BOA TTd. 551. 11–12.

11 A központi hatalom érdekeivel egybeesett az ümerá réteg megerősítése, hogy a birodalom érdekeinek megfelelő feladatkeret (katonai feladatok ellátása, a közbiztonság erősítése, tartományok betelepítése, adóbevételek növelése) hatékonyan elláthassa. Egyik, ezt a célt szolgáló eszköz volt a hász-birtokok kiegészítése szolgálati helyétől függetlenül bírt bevételekkel, úgynevezett csiftlik-javadalmakkal (*ber vech-i çiftlik*). Fodor Pál: *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*. Bp., 2006. (História Könyvtár) 257.; Metin I. Kunt: *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*. New York, 1983. 82–87.

12 Az ismertetett településeken kívül mindkét birtokhoz tartoznak különféle jövedelmek (*mahsul*) is (pl. hajmánék iszpendze adója stb.), ezeket tanulmányunk átláthatósága érdekében itt nem részletezzük. A csiftlik elemeit részletesen lásd *The Mufassal Tahrir Defteri*, passim.

vajon hogyan illeszkednek ezek az adataink a magas rangú oszmán tartományi vezetők kinevezéseit tartalmazó *tevcih defterik* információihoz, ahol már egy tucatnál is jóval több Ali bég található a birodalom európai felén?

Szerencsés módon épp az 1560-as évek végétől tartalmaz meglehetősen konzekvens kinevezési adatokat egyik *defterünk*.¹³ Bővítsük ismereteinket ennek a szegedi livára vonatkozó bejegyzéseiből kiindulva: Ali szandzsákbégünket a lista mint korábbi szolnoki béget említi, 977. zilkáde 9./1570. április 15-i kinevezés kíséretében.¹⁴ Sőt, csiftlikjéről is szót ejt egy szokásos formula keretében: „Ali bég külön kinevezési okiratot szerzett arra nézve, hogy bárhol birtokolna is javadalombirtokot, a szegedi szandzsákban lévő, 17 050 akcsényi hászait csiftlik módjára a hász-birtokai közé számítsák be” [„Ali beğ Segedin sancağında 17 050 akçe yazar hasları çiftlik tarikiye her kanda dirlik tasarruf iderse haslarından mahsub olmak üzere müstakil berat eyledi...”].¹⁵ A leírás megerősíti azt a feltevésünket, hogy a csiftlik-részt szolgálati helyétől függetlenül tovább birtokolja.¹⁶ A 17 050 akcse ugyan különbözik az idézett timár *defterbe* bevezetett 20 150 akcsés végösszegtől, azonban a következő évben berátjában már az új *defter (defter-i cedid)* szerinti adat, azaz 20 150 akcse szerepel (időközben egy faluval gyarapodott csiftlikje). Mivel az 1570-es *tahrir* és *icmal defterik* is dátum nélküliek, csak a szakmai konszenzus alapján nevezzük őket egy normalizált dátummal 1570-esnek, így a 20 150 akcséra történő emelés berátjának dátuma (979. dzsemázi ül-áhir 8./1571. október 28.) igen értékes információt rejt: a két *defter* keletkezését ez alapján 1570. április 15. (azaz Ali kinevezése) és 1571. október 28. közé pontosíthatjuk. Jövedelememeléséről és többletéről (*terakki ve ziyade*) is berátot állítanak ki, ezúttal itt csak az év szerepel, 980 [1572]. A kinevezések *defteréből* azonban tudjuk, hogy az őt követő Mahmúd béget 980. szafer 4-én nevezték ki, így Ali 1572. június 16-ig töltötte be a szegedi szandzsák első emberének feladatkörét.

13 BOA Maliyeden Müdevver (= MAD) 563. A forrást röviden bemutatja Dávid: A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei, 111.; i. Metin Kunt: *Sancaktan Eyalete: 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul, 1978.

14 Szolnoki hivatalviselésének azért vetettek véget, mert Szapolyai panasszal fordult a Portához támadásai miatt. Ernst D. Petritsch: *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*. Bd. I. 1480–1574. Wien, 1991. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv. Ergänzungsband 10/1) 207.

15 A formula időnként felbukkan, de viszonylag kevés bégnek volt lehetősége ilyen csiftlik birtokába kerülni. A pozsegai szandzsákban való alkalmazására lásd Dávid Géza: Pozsega 16. századi szandzsákbégjei – kitekintés a 17. századra. *Keletkutatás* (2020) 2. sz. 17. Egy Klisszába [Klis, Horvátország] kinevezett Szinán bég esetében arra is rálátunk, hogyan lehetett egy ilyen csiftlikhez hozzájutni. Szinán korábban trónralépési emelésben (*cülus terakkisi*) részesült, amit új uralkodó beiktatásakor szoktak adományozni. Mivel kinevezésekor ennek beszámítását kérte, ezért a boszniai szandzsákban egy 18 159 akcsés timár-birtokot adtak neki, amit innentől „csiftlik módján” bírt, a „bárhol kormányozzon is szandzsákot, a hászai közé számíttasson” kitétellet. BOA Kamil Kepeci (= KK) 262. 8. A csiftlikké alakított timár-birtok jövedelme szinte megegyezik Ali bég bácsi csiftlikjének kezdő összegével (17 050). Alighanem egy tipikus útját láthatjuk a szandzsákbégi csiftlik létrejöttének.

16 „Az ilyen, többé-kevésbé életreszólóan bírt jövedelmek megszerzésének lehetősége ellentmond a timár-rendszer azon sokat hangoztatott alapelvének, hogy az állandóan változó posztokon mindig új meg új leosztású javadalmak vártak a katonai elemekre, akár vezetőkre, akár alárendeltre. A fenti variációban a főbb tisztségviselők ama igyekezete testesült meg, hogy a központi akarattal szemben valami állandót, az európai értelemben vett hűbérezhez hasonlót biztosítsanak maguknak.” Dávid: Szigetvár 16. századi bégjei, 163.

Ugorjunk a *tevcih defter*-ben előző szolgálati helyére, Szolnokra. Itt Ali bég múltjáról kiderül, hogy korábban szécsényi szandzsákbég volt (974. sábán 7./1567. február 14-től kerül Szolnokra). A szécsényi kinevezési lista viszont már nem sorolja fel Alit, így pályájának korábbi alakulását nem tudjuk követni.

A szolnoki bégek sorában azonban még kétszer látunk egy-egy Ali béget. Egyikük 979. muharrem 24./1571. június 18-i dátumozással szerepel és korábban füleki szandzsákbég volt. Bár ő nem lehet azonos az éppen ekkor hivatalban lévő szegedi névrokonával, azonban emlékezzünk vissza a szegedi timár defter füleki bégjére, aki Zomborban csiftlik-birtokos. Korábbi állomáshelyének kinevezéseit átfutva azt látjuk, hogy ez az Ali Szekcsőről került Koppányba (974/1566 végén), majd Koppányból Fülekre (976. zilkáde 29./1569. május 15.).¹⁷ Még érdekesebb azonosítása szempontjából, hogy „bárhon birtokolna javadalmat a nevezett, a szegedi szandzsákban csiftlikként birtokolt 31 999 akcsés házsait a hász-birtokai közé számítsák be” [„... müşarün-ileyh Segedin sancağında çiftlik tarikiyle tasarrufunda olan 31 999 akçelik haslar her kanda dirlik tasarruf ederse haslarından mahsub olmak üzere...”].¹⁸ Pontosán ezt az összeget találjuk a szegedi timár defterben Ali füleki bég csiftlikjének jövedelmeként. Innen már csak egy lépés, és megtudjuk, melyik neves Ali béggel azonosíthatjuk: Fülekről ugyanis Szolnokra került (979. muharrem 24./1571. június 18.).¹⁹ Ez pedig Szari Ali múltjáról a szakirodalomból már ismert, így egyértelműen azonosíthatóvá teszi.²⁰ A következő időszakból több forrásban is feltűnik Szari Ali nevén a már bemutatott zombori csiftlik.²¹

A kinevezések defterében a szolnoki livá címszó alatt szereplő másik Ali béggel nincs dolgunk: ő teljes nevén Pírsziz Ali, aki jól ismert a hazai archontológiai kutatásokból.²² 1567 és 1571 között Gyulán, 1571 és 1573 között pedig Szigetváron szolgált, ezt követően veszi át a szolnoki bégi teendőket, így semmiképpen sem keverhető össze a szegedi Ali béggel. Szolnokon alig néhány hónapot tölt, és még 1573-ban kinevezik Fülekre. Itteni hász-birtokát ismerjük, elvárásainknak megfelelően a zombori csiftlik nincs felsorolva, hiszen az, mint láttuk, Szari Ali tulajdona.²³ Hiába van tehát Bácsón és Gyulán is egy-egy Ali bég dzsámija, a két imahely alapítója nem azonosítható. A fentiek alapján szegedi szandzsákbégünk nem azonos sem Pírsziz, sem pedig Szari Alival, hanem eljutottunk odáig, hogy kijelenthetjük: egyértelműen egy harmadik személyről van szó.

17 BOA MAD 563. 52–53.

18 Uo. 53.

19 Uo. 55.

20 Szari Alira lásd Dávid: Szigetvár 16. századi bégjei, 163.; Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében.* Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 172.; Sz. Simon Éva: Várfoglalás vagy illúziókeltés? In: *Zalai Múzeum.* 23. Kötetzszerk. Simmer Lívia. Zalaegerszeg, 2017. Passim.

21 Österreichische Nationalbibliothek (= ÖNB) Mxt 571. [Lapszámozás nélkül; mikrofilm kép: 1032.] Szolnokról Szigetvárra való kinevezésekor hász-birtokai után szerepel a megismert zombori csiftlik. BOA Timar-Zeamet Ruznamçe Defterleri (= DFE RZd) 42. 506. A zombori csiftlikre legkésőbbi adatunk (983. sevvál/1576 eleje). Ali zombori csiftlikjére Dávid Géza is felfigyelt. Dávid: Szigetvár 16. századi bégjei, 163.

22 Dávid: A magyarországi török archontológiai kutatások, passim.

23 ÖNB Mxt 571. [Lapszámozás nélkül; mikrofilm kép: 1111.] Hász-birtokaira vonatkozóan lásd Hegyi Klára: *A füleki szandzsák.* Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 46.

Miután Szegedre kerülése előtti múltját bemutattuk, folytassuk most életpályájának további nyomon követését a defterek segítségével. A *tevcih defteri* szerint az esztergomi szandzsák élén egy Szegedről idekerült Ali bég áll, 980. száfer 4./1572. június 16-tól,²⁴ ahol Mahmúdot²⁵ váltotta, aki korábban szintén szegedi bég volt. Rúznámcsa deftereink minden kétséget eloszlatnak személyével kapcsolatban: helyi hászai után a bácsi csiftliket írják össze, a némileg módosított, ismerős formula kíséretében („bárhol birtokoljon is szandzsákot, a hászai közé sorolandó”).²⁶ 1575 végéről még mindig esztergomi bégségére van adatunk, ezúttal csak a bácsi csiftlikjének birtokában erősítik meg.²⁷ Az esztergomi szandzsák kulcsszerepet játszott a Habsburg–oszmán érintkezésekben, a szakirodalom kiemeli, hogy az itteni bégek általában nagy tapasztalatú, katonai és diplomáciai kérdésekben jártas személyek közül kerültek ki.²⁸ Ali bégünk pályájának előmenetelét ennek ismeretében ítélni lehetünk meg.

Itt egy kisebb kitérőt kell tennünk, mivel egy másik azonos nevű bég is felbukkan a hódoltságban, Ali esztergomi hivatali idejével párhuzamosan: ez az Ali pozsegai, majd fehérvári bég volt. Róla Nenad Moačanin azt írta, hogy 1565-ben gradiškai kapudán volt, aki a Malkoçoğluk családjából származik, és azonos az esztergomi béggel, sőt valószínűleg a pozsegai Ali béggel is.²⁹ Adatai nem helytállóak kronológiai ellentmondások miatt, de bégünk származása vonatkozásában sem, mint azt majd bemutatjuk. Ugyanakkor Moačanin felvetése nem alaptalan, érdemes végiggondolni. Pozsegai Ali előtörténetét a kinevezések defteréből ismerjük: Mora [Peloponnészosz, Görögország] szandzsákbégjeként bukkan fel, majd Vidinbe [Bulgária] kerül. 1569-ben Vidinből Pozsegába nevezik ki, ahonnan 1571 májusában Fehérvárra helyezik.³⁰ Hász-birtokainak listáját a pozsegai szandzsák timár defteréből ismerjük,³¹ a bácsi csiftlik elemei nem szerepelnek benne, így biztosan kijelenthető, hogy nem azonos a tanulmányunk tárgyát képező Ali béggel. Ugyanakkor az

24 BOA MAD 563. 50.

25 Lásd róla Ungnád Dávid leírását, akit isztambuli követjárásakor látott vendégül Mahmúd bég 1572. április 29-én. A bég megengedte Ungnádnak, hogy megtekintse a templomokat, melyek közül a Bakócz-kápolnáról olvashatunk szemléletes leírást. *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazása*. Szerk. Szalai Anna. Bp., 1986. (Magyar Ritkaságok) 26.

26 ÖNB Mxt 571. [Lapszámozás nélkül; mikrofilm kép: 967.]

27 BOA DFE RZd 42. 632.

28 Dávid Géza: Esztergom szerepe és sorsa a török korban. In: *Lux Pannoniae. Esztergom az ezeréves kulturális metropolisz*. Esztergom, 2001. 253.; Némethy Lajos: *Emléklapok Esztergom múltjából*. Esztergom, 1900. 35–36.

29 Nenad Moačanin: Kapudánságok a bosnyák határvidéken a 16–18. században. *Aetas* 14 (1999) 4. sz. 52. A Moačanin által említett Malkocs fia Ali bég záímet-birtokait, melyek a hercegovinai, klisszai és a prizreni szandzsákokban feküdtek, ismerteti Elma Korić: Nekoliko osmanskih dokumenata o dogadajima u dalmatinskome zaleđu u drugoj polovini 16. stoljeća. *Povijesni prilozi* 48 (2015) 78.; Fazileta Hafizović: Posjedi zvaničnika i njihovih porodica u kliškom sandžaku u XVI stoljeću. *Znakovi Vremena* 48–49 (2010) 243. Részben ezen birtokokról rendelkezik egy szultáni parancs, mely azonban 1573-ban említi Malkocs fia Ali kapudánt. Ezek alapján kizárható azonossága az ugyanekkor hivatalban lévő esztergomi béggel. Rahman Şahin: 22 *Numaralı Mühimme Defterinin (H.981/M.1573) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1–107)*. Kayseri, 2014. [Szakdolgozat] 97. [87. sz. parancs.]

30 BOA MAD 563. 48., 61.; Dávid: Pozsega 16. századi szandzsákbégjei, 17.

31 BOA TTD 486. 7–10. Pozsegai Ali Fehérvárról való 1572-es menesztése mögött egy rabkiváltási ügy sikeretelensége állhatott (Ormándy János és testvére ügye). H. Muharrem Bostancı: 19 *Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*. İstanbul, 2002. [Szakdolgozat] 429. és 473. sz. parancsok.

esztergomi Ali bég házainak listáján 1575-ben felbukkan egy hét elemből álló pozsegai birtokrész 30 820 akcse értékben.³² Egyik lehetséges magyarázat az lenne, hogy Alit, esztergomi bégségét megszakítva, Pozsegába helyezték át, amiről nem tudósít a kinevezések deftere, majd a birtoktestet vitte volna magával Esztergomba. Csakhogy a defterből azt is látjuk, hogy a javadalomrészt 1572-ben Szokollu Musztafa pasa fia, Ahmed kapta meg ziametje részeként.³³ Az indoklásban kifejtik, hogy ezt a korábbi pozsegai bég házai közül választották le [„... ez ifraz-i hasha-yi mirлива-i Pojega...”], és ezáltal kihasználatlanul maradt. Kara Ali tehát csak Szokollu Ahmedtől (vagy utódjától) szerezhette meg a hét elemet. Amikor 1575-ben esztergomi ház-birtokait – köztük a pozsegai elemeket – felsorolja egy rúznámcsé, akkor hozzáteszik, hogy Ali bégnek hiánya (*noksan*) keletkezett, mivel házai közül a pozsegai szandzsákban találhatóakat – azok a mírlivá házai lévén (értelmezésében az aktuális pozsegai mírlivá értendő) – leválasztották, és ezek pótlására 12 elhagyott és betelepítésre váró pusztát csatolnak hozzá birtoktestéhez.³⁴ Az adminisztráció tehát egy ügyes művelettel elvette, majd visszajuttatta a javadalmat oda, ahová eredetileg is tartozott: a mindenkori pozsegai bégek házai közé.

Most pedig folytassuk Ali bégünk szolgálati előmenetelének követését: mint utaltunk rá, 1576-tól egy másik *tevcih defteri* adatait használhatjuk, mely némileg hiányosabb és pontatlanabban vezetett, de segítségével nagyjából a nyolcvanas évek közepéig követhetők a szandzsákok élén bekövetkezett változások.³⁵ Az isztozni belgrádi livá fejléc alatt rögtön Ali béggel indul a lista, akit 1576. december 31-i dátummal helyeznek át Esztergomból ide,³⁶ vagyis pont oda, ahol valamivel korábban a zavart okozó pozsegai bég szolgált. Hász-birtoka jövedelmeként ugyanúgy 436 262 akcsényi összeget adnak meg, mint 1574-ben, amikor az esztergomi Ali bég birtokairól állítottak ki berátot. Ezúttal a teljes neki járó összeget (*ber vech-i tekmlil*) is elárulják: 506 662 akcse. Jegyezzük meg, később még segítséget jelenthet személye megállapításánál.

Következő adatunk róla az 1578-as szegedi szandzsákösszeírásból származik, melyet tanulmányunk elején már említettünk: ekkor a fehérvári Ali bég nevét jegyezték be egyes, a bácsi csiftlikből ismert birtokok mellé. 1580-ban pedig a budai szandzsák defterében találjuk meg a fehérvárinak mondott Ali bég nevét, mint Bugyi, Maglód és Sároست települések hász-birtokosát.³⁷ Ugyanebben az évben a koppányi livá timár defterében is birtokosként bukkan fel Ali, fehérvári bég neve.³⁸

32 ÖNB Mxt 571. [Lapszámozás nélkül; mikrofilm kép: 1245.]

33 Uo. [Lapszámozás nélkül; mikrofilm kép: 995.]

34 Uo. [Lapszámozás nélkül; mikrofilm kép: 1246.]

35 BOA KK 262. További információkat közöl róla Dávid: A magyarországi török archontológiai kutatások lehetőségei, 112.

36 BOA KK 262. 19. 1577 nyarán jelentette Pálffy Tamás palotai kapitány Zeltling Károly győri generálisnak a fehérvári őrségről: „Fejérvárott Aly bég lakik; udvara népével, vajdáival felülhet 200 lóval. Ha pedig táborban kell szállani, 300 kópjásának kell lenni.” Takáts Sándor: Erdődi Pálffy Tamás (1534–1581). *Had-történelmi Közlemények* 16 (1915) 94.

37 Káldy-Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok.* Bp., 1985. (Pest Megye Múltjából 6) 160., 415., 524.

38 BOA TTD 659. 2.

Ali birtoklástörténetében meghatározó változás következett be 1582-ben, amikor egy rúznámcse-bejegyzésből értesülünk bácsi birtokának további sorsáról.³⁹ Ekkor csiftlikjét lemondással (*feragat*)⁴⁰ átruházza fiára, Mehmedre⁴¹ és testvére fiára, Ferhádra. A bejegyzés szerint Mehmedet a pécsi szandzsákban lévő birtokából bocsátották el (*mazul*), míg Ferhád a szegedi szandzsákban birtokos, Gorna Sára helységben [újkori Sári puszta], Zombor északkeleti térségében. A szegedi szandzsákhoz való kötődése érdekes, később még viszsza fogunk rá térni. Ezzel a Sára birtokkal egyesítik a lemondott csiftlik egy részét, jutalmul a Gróf nevű hitetlen⁴² elleni csatában mutatott hősiességéért, valamint Kékkő, Divény és Somoskő várainak ostrománál való helytállásáért,⁴³ melynek során meg is sérült. Számunkra az a tény érdemel figyelmet, hogy a bég érkezettnek látta az időt, hogy a mindenkori szolgálati helyétől függetlenül birtokolt csiftliket családján belül átruházza.

Az előbbiekből kitűnik, hogy Ali éveken keresztül töltötte be a fehérvári bég posztját, ami lehetővé teszi kilétének megállapítását. Az 1570-es évek végétől számos elbeszélő és okleveles forrásunk egy Kara Ali névre hallgató fehérvári bégről tesz említést. 1577 és 1578-ban véghezvitt dunántúli portyáiról, a győri csatáról, Pálffy Tamás palotai főkapitánnyal való bajviadaláról Takáts Sándor fest szemléletes képet.⁴⁴ A defterek és az elbeszélő források adatai tehát egyértelműen arra utalnak, hogy Ali fehérvári szandzsákbég

39 BOA MAD 15283. 195–196.

40 A lemondás intézményét részletesen tárgyalja Fodor Pál: Egy különös oszmán intézmény: a „lemondás” (*feragat*). *Keletkutatás* (2021) 1. sz. 27–38.

41 Két másik fiáról, Ömerről és Haszánról 1598-ban értesülünk, amikor Halil pasa embereiként zámet-birtok kiutalásáért folyamodtak. A bejegyzés az „Esztergomnál vértanúhalált halt Kara Ali bég fia” formában utal apjukra. BOA DFE RZd 216. 115–116.

42 Zrínyi György.

43 1575-ben Musztafa budai pasa bízta meg Ali béget, hogy foglalja el Balassi várait: Kékkőt, Divényt és Somoskőt. Musztafa „az hadat öszvegyűjtván, az végbeliek közül s annak gondjaviselését a fehérvári Ali bégre (kinek az dolognak valóságától vezetékneve Fekete vala) bízván azt az bosszúságot megtorolni siete.” *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál 17. századi fordításában*. I/1–3. Szerk. Benits Péter. Bp., 2009. I/3. 30–33.

44 Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. I–III. Bp., 1915–1917. I. 337–346. Néhány említése Kara Ali cselekedeteinek a következő évekből: *A budai basák magyar nyelvű levelezése*. I. 1553–1589. Szerk. Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula. Bp., 1915. 254., 264. (1582: bolondvári kaland), 459. (1588: szikszói csata.); Hohenauer Ignác: *A szikszói csata*. In: *A Felső-magyarországi Múzeum-egylet hatodik évkönyve*. Szerk. Stöhr Antal. Kassa, 1885. 29–33.; Szabó András: *Az 1588-as szikszói csata és propagandája. Hadtörténelmi Közlemények* 4 (1999) 1–10. 1588 októberében Rákóczi Zsigmond egri várkapitány és Homonnai Drugeth István csapatai arattak győzelmet Kara Ali fehérvári bég Szikszót fosztogató serege felett. „... Karaly is, leveretvén fejről patyolatja, homlokban nagyon megsebesedik...” *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, I/3. 86.

azonosítható Kara Alival,⁴⁵ aki a kor másik *kara*, tehát 'fekete' melléknevet viselő bégjével, Nádasdy Ferencsel, a „fekete béggel” csapott össze számos alkalommal.⁴⁶

Kara Ali életrajzát viszont már Pecsevi krónikájából ismerjük,⁴⁷ de csak a szegedi bégsége utáni korszaktól:

„Kara Ali bég. – Többnyire Székesfejérvárott és Esztergomban volt kormányzó. Alihoz és Hamzához hasonló vitéz volt, tudományra és műveltségre nézve pedig kortársait felülmúlta. Nem tartott sok embert magánál, mint a korabeli emírek. Saját szájából hallottam a következőket: »Tizenöt évig Székesfejérváron kormányzó voltam. Ez idő alatt azonban egyszer-kétszer letettek és máshová helyeztek. »⁴⁸ Egyik évben összeszámitottam egész vagyonomat és jövödelmemet és hetvenezer gurusra ment fel. Abban az évben testvérem a hitetlenek fogságába esett és harmincezer gurus értékű foglyot adtam érte s ha ez nem történik, százezer gurusra is felment volna.« Esztergomban

- 45 Egyetlen forrás van, amelyik már bő évtizeddel korábban Kara előnévvel említ egy Ali béget. Az 1566-os szigetvári hadjáratot leíró egyik fethnáméban bukkan fel a név: Szelánik [Thesszalóniki] szandzsákbégje, Kara Ali és Szendrő bégje, Tur Ali néhány emberével a vár közelébe merészkednek. Kübra Naç: *Ágehi'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'i*. (Inceleme-Tenkitli Metin). İstanbul, 2013. [Szakdolgozat] 165. [Az eredeti faksimilében: fol. 30b–31a.] Esetében csupán névazonosságról van szó: ez a Kara Ali Inebahti bégjeként szerepel (Kara Ali bég, *mîr-i sabik-î Szelanik*/Kara Ali, korábbi szelániki szandzsákbég. BOA MAD 563. 42.) abban a defterben, ahol tanulmányunk főhőse – vele egy időben – jelző nélkül van megnevezve különböző hódoltsági szandzsákok élén.
- 46 „Ugyan azon esztendőben [1578], Nádasdi Ferenczet Simonthornynál a' Székes Fejér-Vári Kara Alibég meg veré, ott Petthó Mihályt elevenen el fogák.” Petthó Gergely: *Rövid magyar krónika sok rendbéli fő históriás könyvekből...* Kassa, 1753. [Oldalszámozás nélkül.]
- 47 Pecsevi forrásértékét, szavahihetőségét erősíti, hogy személyesen Kara Ali mellett vett részt Esztergom ostrománál: „Kara Ali béggel Esztergomban körül lettünk zárva. Az ellenfelet lőtte nyíllal, amikor mellettem puskagolyó által vértanúságot szenvedett.” Peçevi İbrahim Efendi: *Peçevi Tarihi*. I–II. [Ed. Bekir Sitki Baykal.] Ankara, 1981. I. 317.
- 48 Ali pasa egy 1583. március 5-i levelében arról tájékoztatta Ernő főherceget, hogy Kara Alit a végváriakkal való sorozatos összetűzései hatására a béke érdekében korábban elmozdította: „Gyakorta való leueleben panaszkodott feőlsegeöd leueleben az feiuary begre miuel az frigynék ellene iarna, mi az mi kegyelmes fejedelmwnk es romay czaszar eő feőlsege keözööt való frigyeöt es baratsagot meg tekintuen, az feőlsegeöd gyakorta valo panaszat latuan az feiuary Ali begeöt ki uettetenk...” *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, 278. A kinevezések defteréhez fordulva gyanítható, hogy ekkor Szegedre került: 1583 elején egy fehérvári Ali béget Szegedre helyeztek. A nem ténylegesen kiutalt, hanem elméletben őt illető járandósága 506 262 akcse, ami, ha nem is fillérre, de megegyezik a Fehérvárra való kinevezések, 1576-ban említett adattal (506 662 akcse). BOA KK 262. 19–20. Még ugyanezen év augusztusában visszatesszik Fehérvárra, Ahmed bég helyére, ekkor megemlítik, hogy korábban szegedi bég volt. BOA DFE RZd 93. 251–252. Ahmed bég 1583-as hivatalviselését megerősíti Fekete adata is. Lajos Fekete: *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*. I–II. Budapest, 1955. I. 471. Egy másik, az áthelyezésével kapcsolatos adat olvasható ki ugyanebből a defterből: 1586-ban egy bizonyos Ali bég kapja a szilisztrei szandzságot (a defter nem árulja el előző állomáshelyét), ám néhány hónap múlva azt másnak adják. BOA KK 262. 4. Egy rúznámcséből kiderül előző állomáshelye, Isztolai Belgrád és házásának *ber vech-i teknil* összege: 536 236 akcse. BOA DFE RZd 96. 320. Egy másik rúznámcsé defterünk arról tudósít, hogy Ali béget Szilisztréből 1587 márciusával Fehérvárra helyezték vissza. Házásának *ber vech-i teknil* összege ekkor már 596 236 akcse, ugyanis két alkalommal jelentékeny jövedelememeléssel (*terakki*) jutalmazták (alkalmanként 30 000 akcséval). BOA DFE RZd 107. 635. A bejegyzés felsorolja Ali budai, koppányi és simontornyai birtokait is. Elmondható tehát, hogy Ali megerősödve került ki ebből az elmozdításból. Alig néhány hónap után már nélkülözhetetlennek látták a hódoltság határvidékén, ugyanakkor kérdéseket vet fel a két jelentős *terakki*, melyeknél a szokással ellentétben nem nevezik meg azt az érdemet, amelyért kiutalták.

vele együtt ostrom alatt voltunk s mellettem lőtt nyilat a hitetlenekre. Puszkagolyótól találva vértanú lett. Allah irgalmazzon neki.”⁴⁹

A leírás nemcsak visszaigazolja, amit a defterek alapján levezettünk, vagyis hogy a szegedi, esztergomi, fehérvári Ali bégek azonosak, hanem számos új információt rejt. Testvére, aki a hitetlenek fogságába esett, Pecsevi további adatai alapján Malkocs szegedi alajbég lehetett.⁵⁰ Fogságba esését Takáts leírásával érdemes összevetnünk:

„Nádasdy Ferencz kardja alatt 1578 tavaszán több végház népe megjelent Fehérvár alatt, hogy a béget kicsalja. A ravasz és óvatos Aly bég azonban nem ment a kelep-czére. Hiába csalogatták, nem jött ki. Erre a mieink egy igen ügyes pribéket szöktettek be Fehérvárba. A pribék elmondá a bégnek, hogy Nádasdy csak kevesedmagával vagyon s így könnyen elbánhat véle. A bég készpénznek vevén a hírtételt, kiment. De meg is bánta. A mieink ugyanis kemény csapást mértek reája. Sok jó török vitéz hullott el, sok meg rabba esett. Ez utóbbiak között volt Aly bégnek a fia és szemefénye: Mankucs bég is!”

A leírás abban téved, hogy Mankucs [azaz Malkocs] Kara Alinak a fia lett volna.⁵¹ Hiteles forrásként Pecsevihez fordulhatunk, aki szerint Malkocs Kara Ali testvére volt, Malkocs fia pedig az a Ferhád, akinek a javára – az idézett 1582-es defter-bejegyzés szerint – Ali lemondott bácsi csiftlikje egyik részéről.⁵² Most már látjuk, hogy az egész család a biztonságosnak tekinthető – Evlia Cselebi szavaival belső területnek (*iç il*) számító – Bácskában honos. A szegedi alajbégeként tevékenykedő Malkocs fia, Ferhád – mint már említettem – a zombori náhijéba tartozó Gorna Sára birtokosa volt. Kara Ali pedig Pecsevi szerint egyenesen Bács városában lakott, ahol a dzsámiját említi az 1578-as összeírás:

„Régente ő Bács⁵³ városában lakott s Esztergom ostroma előtt Mohammed pasa szerdától engedélyt kapott és hazament. Mikor a vár ostrom alá került, két nap alatt

49 *Török-magyarokori történelmi emlékek. V. Török történetírók. III. 1566–1659.* Ford., jegyz. Karácson Imre. Bp., 1916. 83–84. [Kiemelés az eredetiben.]

50 *Peçevi: Peçevi Tarihi*, I. 13–14.

51 „Nadasdi, az pözpöremy, papai palotai kapitan, özue giwlteneq, nem kwlömben mynt egi orzagos hadra kezwltenek volna Symon tornia ala zaguldottanak, az beköth lesre akartak vönny, wnnön magok közzwl egi prybek be zököt, az feyer uary beknek hireuel adta, az bekis myndiarast minden nepeuel kezön leuen vtannok siet az meg segítsege, mykor egiben elegendnek mind az ket felben sokan el hulnak, törtenyk az bek wcienek [az bég öccsének] Markucj beknek foglja esny, ki felöl jm az my kegielmes feyedelmwntwl paranciolatunk jwth; hyzzwk hogi fldnekis hireuel lezön; azért w fölsege neueuel keriwk fldt; hogi Malkusi beköth Nadasdiual, vagi az kikkel jllik bociatassa el fid.” *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, 149. Szabadon bocsátásának ügye többször felbukkan ezt követően. Vö. uo. 154., 158., 161.

52 1578-ban Bács városában a szultáni dzsámi negyedében összeírtak egy Malkocs [fia] Ferhádót. A negyed a ma is álló várban volt.

53 *Török történetírók*, III. 84.; *Peçevi: Peçevi Tarihi*, I. 318: A modern kiadás készítője „Becs vára”-ként írja át, ami természetesen az arab betűs kiadásban szerepel helyesen, Bácsként. Ibrahim Peçevî: *Tarih-i Peçevi*. I–II. Istanbul, 1864. I. 452. Evlija is kitér arra, hogy a szegedi bégek hol Szegeden, hol pedig Bácon tartották székhelyüket. „... ebben a város(rész)ben [a külső város Bácon] 200 szőlős és kertes, földszintes és eme-

Budára ment s Budán egy-két sajkát maga mellé vevén, a hitetleneknek Esztergomban az Okmejdánon levő bástyáját megtámadta és számos hitelent összetört, azután a Gáza-bogázon elhelyezett bástyájukat is megtámadta s ott is több hitelent megölt és az átkozottaknak szemeláttára ment be a várba. A boldogultnak már ez a hőstette is rendkívüli. Mikor székesfejevári bég volt, Nádasd-oglut⁵⁴ s a veszprémit és velük néhány ezer hitelent lesbe csalt, de az átkozottak megfutottak. Esztergomi bég korában az újvári hitetleneket csalta lesbe és legtöbbjét kardra hányta. A többi hőstet-teit részletesen elbeszélni, sőt még csak kivonatossan elmondani sem lehet az olyan történetírónak, aki rövidesen ír.”⁵⁵

A szöveg megerősíti, hogy a defterekben rendre jelző nélküli Aliként szereplő esztergomi bég csakugyan a későbbi Kara Ali fehérvári béggel azonos.

Az esztergomi ostromot megelőző évekről azonban nincsenek részletes ismereteink. A fehérvári szandzsák éléről már 1589. augusztus 15-én letették, mert azt ekkor a Hatvanból menesztett Mehmed bégnek utalták ki, aki ráadásul megkapta Ali koppányi, simontornyai és budai hász-birtokait is.⁵⁶ A rendelkezésemre álló források alapján nem tudom megmondani, hogy ezt követően még visszahelyezték-e Fehérvárra. 1589–1591-ben egy Alinak hívott füleki bégről vannak adataink.⁵⁷ 1593-ban éppen Fülek ostrománál említi Kjátib Cselebi Kara Alit, de nem annak bégjeként, hanem a császáriak által körbezárt vár felmentésére érkező török sereg élén: „a határvidék bégjei közül Kara Ali bég és Zülfikar bég és Oszmán bég a Vác környéki katonasággal Fülek megsegítésére érkezett. A környéken egy-két napot eltöltöttek, majd harcolva Szécsény irányába vonultak tovább.”⁵⁸ Ijjáni értesülése szerint a Váchoz vezényelt Kara Ali ekkor Gyula bégje volt.⁵⁹ Valamivel korábban, 1592-ben azonban még Szigetvár első embereként szerepelt egy rejtélyes Ali bég, akinek hász-birtoka arra utal, hogy a korszak egyik meghatározó és életpályájának csúcspontján álló személyéről van szó: javadalma 539 365 akcsét tett ki, de elvben 616 236 akcse járt

letes, széles, tetszetős ház van, mind cserepes és a bég szerája e városnak egy kiemelkedő építménye. E városrész azonban nincs palánkvárral körbevéve, mivel a határvidéknek ez nem része, így erős falat sem voltak köré.” *Evlüyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. I–IX. Ed. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman – Robert Dankoff İstanbul, 1996–2007. VII. (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini) 136.

54 A rúznámcsékban is így nevezik Nádasdi Ferencet, amikor egy-egy szpáhi Nádasdi embereivel szembeni helytállásáért kap jutalmat: az érintett a „Budára törő Nádasd oglu” [török, *oglu*, fiú, -fi] elleni harcokban vitézséget mutatott. Fekete bégként való megnevezése a török forrásokban ismeretlen.

55 *Török történetírók*, III. 84.

56 BOA DFE RZd 107. 642–643.

57 Kinevezése szerint egyszerű várkatona volt korábban, vagyis még csak pályája kezdetén állt. BOA KK 336. [250-es kép.] 1590. januári felterjesztését lásd BOA DFE RZd 168. 185. 1591. június 9-én Alit Ahmed bég váltotta Füleken. BOA MAD 15957. 1041–1042.

58 „... ser had beğlerinden Kara Ali beğ ve Zülfikar beğ ve Osman beğ Vaç etrafında olan asker ile Filek yardımına varub kurbında bir iki gün eylendiler badehu ceng ederek Seçan semtine gitdiler.” *Kâtib Çelebi: Fezeleke-i Kâtib Çelebi*. [İstanbul, 1870/1871.] 20.; Tóth Sándor László: Az 1593. évi felvidéki hadjárat és a füleki-romhányi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1999) 10.

59 Câfer İyâni: *Tevârih-i Cedid-i Vilayet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585–1595)*. Haz. Mehmet Kirişcioğlu. İstanbul, 2001. 56.

volna neki.⁶⁰ Utóbbi összeg végződése (236) alapján arra következtethetünk, hogy Kara Alit találtuk meg, hiszen az ő házsai korábban pontosan erre a töredékösszegre végződtek: 1586-ban 536 236, majd 1587-ben 596 236 akcséra.

Míg Pecsevi idézett leírása alapján úgy tűnik, hogy ezt követően nyugdíjba mehetett („Bács városában lakott s Esztergom ostroma előtt [...] hazament”), addig Musztafa Áli 1595-ben a szandzsák aktív bégjeként beszél róla: „ténylegesen Esztergom szandzsákbégje Kara Ali bég az alá tartozó csapatokkal az ostromlott várban van” [... bi'l-fi'l Estergon sancaği beği Kara Ali beğ taht-ı hükümetindeki leşkerle muhasaradadır...].⁶¹ A krónika szűkszavúan említi a bég elesét: „a szandzsák bégjét ágyú találta el, ami által vértanú lett” [... sancaği beğine tob dokunub şehid olmagın...].⁶² Istvánffy elbeszélésében viszont Izsák [Ishhák] „véghelyi” bég hívta ide segítségül a fejérvári Kara Alit.⁶³

Miután megismertük szolgálati karrierjét, feltehetjük a kérdést: honnan származhatott Kara Ali? Mit tudunk kideríteni családi háttéréről? Itt is Pecsevinek néhány elszórt megjegyzésére hagyatkozhatunk: „... a néhai Kara Ali bég, a ki a boszniai Sáhinoğlu nemzetségből és Mohammed pasa urunk rokonságából való volt...”; „... megboldogulttal [azaz Lala Mehmeddel] a várba mentünk. Néhai Kara Ali bég, a ki a boldogultnak rokona volt...”; „... a boszniai Sáhinoğlu nemzetségből való Kara Ali bég, mivel Lala Mohamed pasa anatóliai beglerbégnek rokona volt...”⁶⁴ Sáhinoğlu nemzetségen a híres Szokollu családot kell

60 BOA MAD 15957. 523. Korábbi állomáshelyeként Pozsega szerepel a forrásban. Figyelmet érdemel, hogy Ajn Ali művében, ahol megadja az egyes tartományokban a bégeket illető hász-birtokok nagyságát, a szigetvári szandzsák esetében 616 233 akcse, vagyis lényegében az Alinak elvileg járó összeg szerepel. Ayn Ali: *Risale-i Kavânîn-i Âl-i Osmân Der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*. 16b. A Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültüphanesi kézírata letölthető: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/1954>. (A letöltés ideje: 2022. november 25.)

61 Gelibolulu Mustafa Âli: *Künhü'l-ahbâr. IV. Rükûn*. Fol. 596a. Közli Faris Çerçi: *Künhü'l-Ahbâr'a Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihciliği*. Phd diss., Kayseri, 1996. [Doktori disszertáció] 713. Magyar forrásban szintén „esztergami Aly bék” formában utalnak rá. *Gróf Illésházy István nádor fõljegyzései 1592-1603 és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594-1613, Bíró Sámuel folytatásával*. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. (Monumenta Hungariae Historica/Magyar Történelmi Emlékek. Írók 7) 22.

62 Âli: *Künhü'l-ahbâr*. Fol. 596b. Az ostrom lefolyására és Kara Ali szerepére részletesen lásd Gömörly Gusztáv: *Esztergom vár bevetele 1595-ben. Hadtörténeti Közlemények 4 (1891) 462-481., 648-677.*; Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 171-176.

63 „Mert Izsák bégnek s az többinek kérésére fejérvári Kara Ali bég, kit Szikszónál az hadnak elõttökjárójának s az fejét igen megsebesítettnek lenni mondánk, nagy erõs janicsár-seregekkel, kik közé sok híres-neves lovas törökök gyalogok tisztí viselésére egyelítettek vala, kevés napokkal azelõtt az várban bément vala. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája, I/3. 154. Az ellenségnek sem lón vérontás nélkül ez az viadal, mivelhogy fejérvári Kara Ali bég, midõn az õvéit intené, azon harcon homlokban állaltõttetvén mindjárást leesék, és halva az õvéitõl az várban bevitették.” Uo. 157.

64 *Török történetírók*, III. 117., 118., 236. Hasonló információkat oszt meg Naima is. Naima Mustafa Efendi: *Naima Tarihi*. I-VI. [Ford. Zuhuri Danişman.] İstanbul, 1967. I. 133.; Naî'ma Mustafa Efendi: *Tārîh-i Naî'ma*. Kostantiniya, 1734. 71. A török történetírók ezen elszólásain alapulhat Hammer-Purgstall információja a bég és Lala Mehmed pasa rokonságáról: „Kara Ali beg, ein Verwandter Lala Mohammedpascha's, des Oberhofmeisters Mohammed's...” Joseph von Hammer-Purgstall: *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*. I-IV. Pesth, 1840. II. (Vom Regierungsantritte Suleiman des Ersten bis zur zweyten Entthronung Mustafa des Ersten 1520-1623) 606. Lala Mehmed Jajcében [Jajče] született, a Şahinoğluk nemzetségében. Egyes források Szokollu Mehmed pasával való rokonságára utalnak. Mahmut Ak: *Lala Mehmed Paşa*. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVII. Ankara, 2003. 71-73.;

érteni [török *şahin*, szláv *sokol*, 'sólyom'],⁶⁵ mellyel maga Pecsevi is rokonsági viszonyban állt.⁶⁶ A Szokolluk a boszniai visegrádi kazához tartozó Rudo náhijében található Sokolovići faluból származtak. Ali esztergomi bégsége idején, hász-birtokának részeként, néhány boszniai pusztát neveztek meg, a kamengrádi náhijében, *mevkuf* megjegyzés kíséretében.⁶⁷ A jelentéktelen, mindössze 50 akcsés birtokrész talán a család boszniai eredetének köszönhetően bukkant fel a defterben.

Kara Ali boszniai származásának és hódoltsági karrierjének ismeretében megállapíthatjuk, hogy azon „határbégek” közé tartozott, akik a tartományi kormányzók elit csoportját alkották. Karrierjének elején egyik szandzsák után nevezték ki a másik élére, miközben igyekezett családi fészkének alapját a szegedi szandzsákban megvetni: itt építette ki bácsi csiftlikjét, melyet fiára és unokaöccsére hagyott. Ezt követően viszont páratlanul hosszú ideig látta el a fehérvári szandzsák irányítását. Míg az oszmán birodalmi belső területnek számító szegedi szandzsák esetében a török dúlások utáni helyreállításban, Bácska betelepítésében és konszolidálásában vett részt, addig a dunántúli tartományok élén éppen kegyetlen rajtaütéseivel, az ellenséges terület pusztításával, foglyok ejtésével ugyanazt a politikát valósította meg, mint azok a boszniai végvidéki bégek, akik a középkori Magyarországot támadásaikkal felbomlasztották.⁶⁸ Bácska konszolidálását az észak-balkáni vlachok betelepítése, defteren kívüli (*haric ez defter*) puszták benépesítése, vagy éppen a bácsi dzsámi létrehozása fémjelezte, míg dunántúli szolgálatát a végvári harcokban való folyamatos, olykor túlbuzgó harc, ami miatt, mint láttuk, többször el is mozdították.

Vajon a hódoltság életét ilyen hosszú időtávon át meghatározó bégnek a neve, emlékezete tovább élt-e valamelyik általa vezetett tartományban? Úgy, mint Hamza bégé Érd

Mahmut Ak: Osmanlı-Macar Siyasetinde Önemli Bir Temsilci: Sadrazam Lala Mehmed Paşa. *Tarih Dergisi* 49 (2009) 27–46.

- 65 Pecsevi hol Szokollunak, hol pedig Sáhinoğlunak nevezi a családot. Egy helyen azonban megmagyarázza azonosságukat: „Nagyvezér Szokollu Uzun Mehmet Pasa: Boszniában Szokollu bég nemzetségéből, azaz a Sáhinoğluk közül való.” Peçeви: *Peçeви Tarihi*, I. 19.
- 66 Származása miatt a kortársak Kara Alit a klisszai szandzsákot 1573 és 1576 között irányító valódi és nem csupán névrokonával, Ali béggel keverték össze (akit Ali-beg Sokolović néven ismernek a délszláv irodalomban). Utóbbi híres testvére volt Gázi Ferhád pasa klisszai, majd 1573-tól boszniai szandzsákbég, később budai pasa. Korić: Nekoliko osmanskih dokumenata, passim. Egyetlen kortárs biztosan kiigazodott a Szokollu család két ága között: Pecsevi, aki Ferhádról nyilatkozva megemlíti, hogy mivel „az én nagybátyám, tetteit igen alaposan ismerem”. Peçeви: *Peçeви Tarihi*, I. 318. Pecsevi kapcsolatára a Szokollu rokonsággal lásd Fodor Pál: Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi. In: uő: *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Bp., 2001. Passim.
- 67 ÖNB Mxt 571. [Lapszámozás nélkül; mikrofilm kép: 967., 1245.] *Mevkuf*: olyan köztes állapotban lévő javadalom, melyet korábbi birtokosa már nem, az új pedig még nem birtokol.
- 68 Ilyen kiemelkedő végvidéki bég-dinasztiákra lásd Fodor Pál: A „hitharc oroszlánja”: Jahjapasa-oglu Báli Bég (?–1527). Terjeszkedés és tartományi elit az Oszmán Birodalom európai határvidékén a 16. század elején. *Keletkutatás* (2019) 1. sz. 51–74.; Sudár Balázs: Egy előkelő albán család megkapaszkodása és felemelkedése a magyar végvidéken: az Aranidok. *Aetas* 35 (2020) 3. sz. 5–13.; Nedim Zahirović: A Memibégovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. *Korall* 48 (2012) 121–132.; Dávid Géza: Arcképcsarnok-töredék a török korból: a hódoltság néhány jelentősebb oszmán családja és egyénisége. In: „A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát.” *Tisztelegő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. pászományos oktatói éve előtt*. Szerk. Biró Bence – Miski Péter – Törtei Renáta. Bp.–Piliscsaba, 2020. 117–132.

nevében Hamzsabégként, vagy Dzsáfer bégé „Dzsáfer Pasa leshelye” formában Fehérvárott.⁶⁹ Csak a szerencsének köszönhetően akadt meg a szemünk egy 17. századi rúznámcsbejegyzésen, mely éppen Felityet,⁷⁰ Ali bég bácsi csiftlikjének egyik birtokrészét érinti. Az 1664-ből származó bejegyzés így írja le: „Felity [valójában hanyagul Falitynak írva], a bácsi kaszaba közelében [...] azelőtt a megboldogult Kara Ali szandzsákbég csiftlikje néven ismeretes föld és erdő.”⁷¹ A népi emlékezetben tehát közel száz év elteltével is élt Ali, az udvarát Bácscon kialakító szegedi bég emléke.⁷² Sőt, tovább is követhető a csiftlik sorsa: Felityen a 18. században még bizonyos rejtélyes romokat lehetett látni. Ezeket a nép Demer (helyesen: Demir) Pasa palotájának tartotta, és róla *Demer kapinak* [szó szerint Vaskapunak] nevezte el. Az épületmaradványokat falazat vette körbe.⁷³ A térségben számos ásatást végző Henszlmann Imre a bácsi várat kiegészítő sáncrendszer részének, illetve külső őrtoronynak gondolta a romokat, ahol nagy mennyiségű római kori törmelék került elő, de azok a középkori Félegyháza prépostsággal is kapcsolatba hozhatók. Valószínű, hogy a korábbi épületmaradványok felhasználásával Ali bég itt rendezte be vidéki kúriáját, a népi emlékezetben pedig a 18. században már csak az élt, hogy egy hajdani török főembernek („pasának”) volt itt egykoron palotája.

Kara Ali hosszú, 80 évet meghaladó életéből forrásaink segítségével mintegy harmincévnyi tevékenységét, szolgálati helyének változásait ismerhettük meg, és ezáltal a 16. századi hódoltság történetének egyik meghatározó személyét mutattuk be. A „névtelen” szegedi bégből egyetlen évtized alatt a végvári harcok egyik emblemikus alakja, Kara Ali bég lett. Tanulmányunk ugyanakkor azt is bebizonyította, hogy a hódoltsági archontológiai kutatások lassan összeérnek, és az érintettek birtoklástörténetének vizsgálatával kiegészítve új eredményekre vezetnek.

69 Vass Előd: Szandzsákbégek, szpáhik és janicsárok Székesfehérvárott. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*. 19. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1989. 75.

70 Mappa exhibens situm Comitatum Bács et Bodrog prouti nunc in concreto per Comitatu Bacsiensem administratur. Michael Karpe. 1760. [Országos Széchényi Könyvtár. Térképtár. 1158.]: Velity, Bácsból délre a Mosztongánál. II. katonai felmérés. Felič *vinogradi*.

71 BOA DFE RZd 786. 230. „Falit’ nezd-i kasaba-i Bac, tabi-i mezbur, sabika mirliva-i müteveffa Kara Ali beğün çiftliği demekle maruf olan arazi ve kori.”

72 Halványabban ugyan, de Szari Ali bég Zombor környéki csiftlikjének emléke is megmaradt a nép emlékezetében. Ennek egyik birtokrésze, Szabó Márton szigetének helyét a Bodrog vármegye történeti földrajzát tárgyaló munkánkban Zombor városának délnyugati szomszédságában lévő mocsárvilágban, az újkori Passina adában, azaz Pasa szigetében [török *ada*, sziget] határoztuk meg. Fóti-Pánya: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója*, 44. A 18. századi népi emlékezetben az élt tovább, hogy a terület valamely török nagyrúnak, pasának volt a birtoka. Pasa sziget (*Pascha ada*) ábrázolására lásd *Topographisch hydrometrischen Donau Strom Karte von Petronell...* 1890. [Hadtörténeti Intézet és Múzeum BIXb. 122/2.]

73 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára E 156. a. Fasc. 171. No. 001/505., 513.

CONTENTS

STUDIES

Richárd Horváth <i>The Royal Books of King Matthias. (On the Amount of Lost Medieval Sources)</i>	335
Miklós Fóti <i>Identification of the Person and Career of Ali, sancakbeyi of Segedin and the Development of his Fiefdom (1567–1595)</i>	353
Gábor Kálmán <i>Border Protection, Finances, Protestantism. The Dispute between the Inner Austrian and Hungarian Estates, 1606–1610</i>	367
Géza Pálffy <i>Liberation or Occupation? Military, Financial and Civil Administration in Recaptured Hungary during the Great Turkish War, 1683–1699</i>	393
Angelika Orgona <i>The Invisible Woman. Marriages of Kata Salgai</i>	417
Kornél Nagy <i>“The Plan Failed”. Candidacy of Michál Minas Theodorowicz as an Armenian Uniate (Catholic) Bishop in Transylvania (1731–1742)</i>	441
Ferenc Tóth <i>“... he has proven his courage, skills and experience countless times...” The Circumstances of the Appointment of a Hungarian Count as Marshal of France</i>	463
Gábor Demeter <i>The Differentiation of the Agrarian Society Based on a Quantitative Analysis of 18th Century Settlement Censuses (1720–1796)</i>	485
Veronika Eszik <i>Reactions to the Intrusion of the Modernising State into the Rural Space. On the Croation Peasant Movements of 1883 from a Different Perspective</i>	521
Heléna Huhák <i>Camp Diaries. Everyday Life of Hungarian Jewish Deportees in Concentration and Forced Labour Camps (1944–1945)</i>	545
András Fejérdy <i>Intransigent Anti-Communism and/or Pragmatic Diplomacy? The Eastern Politics of Pope Pius XII between World War and Cold War</i>	567
Ákos Bartha <i>A Restless Homo Politicus: the Career of István Szüts (1900–1973)</i>	591

E számunk szerzői

Bartha Ákos, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Demeter Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Délkelet-Európa története osztály ● Eszik Veronika, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK TTI, Újkori osztály ● Fejérdy András, igazgatóhelyettes, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Egyháztörténeti osztály ● Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológiai osztály ● Horváth Richárd, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Középkori osztály ● Huhák Heléna, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK TTI, Jelenkortörténeti osztály ● Kármán Gábor, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály ● Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály ● Orgona Angelika, történész-főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum ● Pálffy Géza, tudományos tanácsadó, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály, MTA-BTK „Lendület” Szent Korona kutatócsoport-vezető ● Tóth Ferenc, tudományos tanácsadó, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály

(HUN-REN BTK TTI = Magyar Kutatási Hálózat [Hungarian Research Network] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

